

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-37-06

УДК 316.77

Авксентьєв Олександр Леонідович

доцент, к. філос. н,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
avks64@i.ua,
<http://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОПАТРИМОНІАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Актуалізується значення концепта неопатримоніальних політичних режимів для виділення характерних особливостей політичних комунікацій в країнах третього світу, оскільки на афро-азіатському матеріалі традиційне науково-теоретичне розмежування на демократичні, авторитарні та тоталітарні режими виявляється недостатньо ефективними. За формальними ознаками демократичних режимів в багатьох країнах світу, в тому числі і в країнах колишнього Радянського Союзу, приховується патримоніальна логіка їхнього функціонування. Виділяються характерні риси неопатримоніальних режимів: «розрив» між центром та периферією, побудова соціально-політичних відносин за патронажно-клієнтальною схемою, домінуюча роль держави в політичній системі, «приватизація» державних функцій представниками державно-бюрократичного комплексу, перетворення їх на джерело приватних прибутків.

Відзначається, що за таких умов в політико-комунікативній підсистемі політичної системи оформлюється специфічна модель владно-олігархічного простору, в рамках якої особливу роль набирає наявність у патронів власних каналів ЗМІ, можливостей контролю та цензурування інформаційних потоків. Це сприяє розгортанню лобістських і корупційних мереж, які стають невід'ємним механізмом функціонування неопатримоніальних режимів. Фіксується проблема своєрідності лексики неопатримоніальних комунікацій, а саме – широке застосування так званої інвективної або обсценної лексики. Висловлюється припущення, що це спричинено не низьким освітнім, або загальнокультурним рівнем окремих політичних акторів, а тенденцією культивування притаманного неопатримоніальним режимам неформального аспекту політичних комунікацій. Ставиться питання про те, що для подальшого дослідження специфіки неопатримоніальних комунікацій одним із найбільш перспективних підходів є виділення основних моделей неопатримоніальних режимів, аналіз особливостей їхнього розвитку.

Ключові слова: політична комунікація, політичний режим, неопатримоніалізм.

Авксентьев Александр Леонидович

доцент, к. филос. н,
Харьковский национальный
университет имени В. Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, Харьков, 61022,
avks64@i.ua,
<http://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ НЕОПАТРИМОНИАЛЬНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОММУНИКАЦИЙ

Актуализируется значение концепта неопатримониальных политических режимов для выделения характерных особенностей политических коммуникаций в странах третьего мира, поскольку на афро-азиатском материале традиционное научно-теоретическое размежевание на демократические, авторитарные и тоталитарные режимы оказывается недостаточно эффективными. За формальными признаками демократических режимов во многих странах мира, в том числе и в странах бывшего Советского Союза, скрывается патримониальная логика их функционирования. Выделяются характерные черты неопатримониальных режимов: «разрыв» между центром и периферией, построение социально-политически отношений по патронажно-клиентальной схеме, доминирующая роль государства в политической системе, «приватизация» государственных функций представителями государственно-бюрократического комплекса, превращение их в источник частных доходов.

Отмечается, что при таких условиях в политико-коммуникативной подсистеме политической системы оформляется специфическая модель властно-олигархического пространства, в рамках которой особую роль приобретает наличие у патронов собственных каналов СМИ, возможностей контроля и цензурирования информационных потоков. Это способствует разворачиванию лоббистских и коррупционных сетей, которые становятся неотъемлемым механизмом функционирования неопатримониальных режимов. Фиксируется проблема своеобразия лексики неопатримониальных коммуникаций, а именно – широкое применение так называемой инвективной или обценной лексики. Высказывается предположение, что это вызвано не низким образовательным или общекультурным уровнем отдельных политических акторов, а тенденцией культивации присущего неопатримониальным режимам неформального аспекта политических коммуникаций. Ставится вопрос о том, что для дальнейшего исследования специфики неопатримониальных коммуникаций одним из наиболее перспективных подходов является выделение основных моделей неопатримониальных режимов, анализ особенностей их развития.

Ключевые слова: политическая коммуникация, политический режим, неопатримониализм.

Oleksandr Avksentiev

Associate professor, PhD in Philosophy,
V. N. Karazin National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
avks64@i.ua,
<http://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

SOME FEATURES OF NEOPATRIMONIAL POLITICAL COMMUNICATIONS

The article emphasizes the concept of neopatrimonial political regimes for specific features highlighting of political communications in third world countries since on the Afro-Asian material the traditional science-theoretical division into democratic, authoritarian and totalitarian regimes is not effective enough. Behind the formal signs of democratic regimes in many countries of the world, including in the countries of the former Soviet Union, lies the patrimonial logic of their functioning. The characteristic features of neopatrimonial regimes are distinguished: the “gap” between the center and the periphery, the construction of socio-political relations according to the patronage-

client scheme, the dominant role of the state in the political system, "privatization" of state functions by representatives of the state-bureaucratic complex, turning them into a source of private income.

It is noted that under this conditions in the political-communicative subsystem of the political system the specific model of power-oligarchic space is formed, within which presence of own media channels, the ability to control and censor information flows acquires on a special role. This contributes to the deployment of lobbying and corruption networks, which are becoming an integral mechanism for the functioning of neopatrimonial regimes. The problem of the peculiarity of the lexis in neopatrimonial communications is considered, namely, the widespread use of the so-called invective or obscene vocabulary. It is suggested that it is not caused by low educational or general cultural level of individual political actors, but by the tendency of cultivation the informal aspect of political communications inherent in neopatrimonial regimes. The question is posed that for further research on the specifics of neopatrimonial communications, one of the most promising approaches is the identification of the main models of neopatrimonial regimes and analysis of the features of their development.

Key words: *political communication, political regime, neopatrimonialism.*

Серед теоретико-методологічних підходів, які оформлюються в сучасній політичній науці з метою дослідження специфіки та траєкторій розвитку політичних режимів в багатьох країнах третього світу, одним із найбільш перспективних сьогодні виглядає концепт неопатримоніалізму. Справа в тому, як з'ясувалося останніми десятиліттями, що, скажімо, на афрозіатському матеріалі традиційне науково-теоретичне розмежування «тоталітаризм – авторитаризм – демократія» виявило свою недостатню ефективність. За формальними, ілюзійними демократіями багатьох країн периферії світ-системи приховується принципово інший, не-демократичний зміст. Якщо ж додати, що більшість країн, які виникли після розпаду Радянського Союзу (за винятком Литви, Латвії, та Естонії), можуть бути інтерпретовані в якості країн з неопатримоніальними режимами, то стає зрозумілим актуалізація теорії неопатримоніалізму та відповідної проблематики у вітчизняній політичній науці. Як зазначає О.А. Фісун: «Теза про неопатримоніальну природу пострадянських трансформацій дозволяє внести суттєве концептуальне уточнення та провести змістовно – сутнісне наповнення понять гібридного режиму, напів та/або «авторитарної демократії», неформальних інститутів, стосовно саме до пострадянської соціально-політичної реальності» (Фісун 2006 : 164).

Якщо визначення неопатримоніалізму, його основні (в першу чергу політико-інституціональні) особливості вже досить розгорнуто проаналізовані в сучасній науковій літературі, то питання щодо специфіки політико – комунікаційних практик ще не отримали достатнього висвітлення.

Взагалі «пострадянський варіант неопатримоніальних структур відрізняється формальною інсталяцією інститутів сучасної держави (парламенту та багатопартійності, електоральних механізмів та сучасної конституції), які, виконуючи роль легітимного фасаду системи, цілком внутрішньо підпорядковані «патримоніальній логіці» свого функціонування» (Фісун 2006: 167). З урахуванням того, що політичні комунікації являють собою підсистему політичної системи, спробуємо визначити особливості цієї підсистеми.

Як відомо, принципово важливою рисою неопатримоніалізму є «розрив» між центром та периферією, при якому саме центр концентрує та контролює ресурси (економічні, адміністративні, силові, інформаційні та ін.) на протилежність периферії. Тут, до речі, терміни «центр», «периферія» використовуються не тільки в географічному («столиця – регіони»), а й в політико-громадянському («влада – суспільство») плані. Завдяки цьому оформлюється переважно монологічна структура політичної комунікації від центру на периферію. Центр «не чує» регіони, як наслідок – не може ефективно діяти в регіонах. В якості приклада можна навести низку безпорадних, а то й безглузких рішень, що їх приймала центральна влада України в перший період карантину: згадаймо хоча б новосанжарську історію, або заборону громадянам з'являтися в парках і скверах з метою «нагнати страху» на них. (На цьому фоні саме діяльність органів місцевого самоврядування, їх очільників в багатьох областях й містах виглядала поміркованою та ефективною).

Якщо ж вести мову про політико-громадянський аспект «розриву» між центром та периферією («влада – народ») то

виявляються принципові відмінності політико-комунікативних практик і від класичних ліберально-демократичних діалогічних моделей, і від авторитарно-тоталітарних. «Не можна розгорнути «крутень репресій» без активної участі громадян. Але громадяни гібридних режимів не хочуть ні в чому брати участь. Державна пропаганда, як видається, в гібридних режимах нікого не мобілізує. Вона об'єднує громадян за принципом пасивності та лояльності до влади» (Шаповаленко 2018 : 39).

Неопатримоніальний варіант політико-комунікаційного впливу влади на суспільство має своєю основною метою досягнення штучної стабільності політичної системи. Ось чому принципово не зникають, не зважаючи на періодичні ротації владно-бюрократичних еліт, різні форми контролю інформаційних потоків, цензурування та відповідні державні інститути. І це незалежно від прізвища очільника органу, у веденні якого знаходиться сфера інформації, телебачення, освіти тощо. «Для владних структур великою принадою є можливість регулювати інформаційні потоки у необхідному для себе напрямку. або вводити у канали комунікації дезінформацію, якщо цього, як вони вважають, потребують інтереси держави. Така політика, як свідчить історичний досвід, має деякі тактичні переваги, але стратегічно вона є помилкою, призводить до недовіри людей до влади і навіть до конфліктних ситуацій» (Авксентьєва 2013 :175-176).

Ще однією характерною рисою неопатримоніалізму, яка суттєво впливає на політико – комунікаційну підсистему, є наявність в політичній системі так званих клієнтально-патронажних відносин, тобто відносин, що ґрунтуються на асиметричному обміні ресурсів «патрона» на лояльність і підтримку (в тому числі – електоральну) з боку «клієнтів» – конститuentів того чи іншого політичного актора. В результаті оформлюється модель владно-олігархічного комунікативного простору, в рамках якої особливого значення набирає наявність у «патронів» власних каналів ЗМІ. До речі, саме цим можна пояснити не дуже вдалі, а частіше взагалі провальні, спроби створення об'єктивного, незалежного *громадського (суспільного) телебачення* в пострадянських країнах. Ось як виглядає ще одна проблема, пов'язана зі створенням в Україні суспільного мовлення: «...постає питання про фінансування такого мовника. Основними джерелами фінансування можуть

бути гранти іноземних держав, кошти, зароблені за рахунок реклами, та державна підтримка» (Гринь 2018: 56). Саму проблему (джерела фінансування) тут зафіксовано правильно, а ось шляхи вирішення видаються утопічними. Що, хіба іноземні держави, які виділяють гранти, чи мільйонери-рекламодавці, чи наша сучасна держава (читай – уряд) дозволять такому ЗМІ лишатися об'єктивним?

У неопатримоніальних режимах саме держава стає центральним гравцем на політичному просторі. Звичайно, це вже не тотальне одноосібне панування як за тоталітарного режиму, позначеному зрощенням однієї масової партії з державою, абсолютним домінуванням цього гібриду в політичній та у інших сферах суспільного життя. Але ж це і не демократичний варіант розвитку. Політичні партії, суспільно-політичні рухи, профспілки структурно не розвинені, часто займаються імітуванням політичної гри; так само, як і парламент, який перетворюється на своєрідну «реєстраційну палату» рішень владно-урядових еліт. Співвідношення державно-партійних механізмів стає протилежним по відношенню до моделі класичної демократії: «не партії контролюють формування і функціонування уряду та інших державних органів, а, навпаки, державна влада направляє і контролює діяльність партій та інших суспільних організацій, перетворюючи їх в придаток державного апарату, політичні агенції при державній бюрократії» (Фисун 2006 : 169-170). Цим, до речі, суттєво розмивається, руйнується політико-ідеологічна складова партійного будівництва (згадаймо, наприклад, скільки партій змінив за свою політичну кар'єру П.О. Порошенко). Ідеологічна нерозбірливість у свою чергу призводить до ще більшого закріплення на інфлюентальному рівні в суспільстві сприйняття партій в якості каналу зв'язку патронів з клієнтами, надання останнім певних настанов відносно їхніх думок і дій в тій чи іншій ситуації.

«Найефективніший бізнес у пострадянських країнах – це політика», – приблизно таке гасло характеризує позицію представників неопатримоніального державно-бюрократичного комплексу, які конвертують своє адміністративно-політичне позиціонування в економічні переваги. Звичайно, державно-бюрократичний комплекс не є цілком монолітним, сталим утворенням. Навпаки, в його межах відбувається безкомпромісна, навіть жорстока, боротьба

різних угруповань, кланів, побудованих на сімейному, етнічному, або регіональному ґрунті за більш вигідне (а при нагоді – то й монополне) позиціонування в адміністративній ієрархії. Провладна партія в такому випадку стає бажаним трампліном, чим і пояснюється, так би мовити, «підвищена популярність» «Єдиної Росії» за часів президентства В. Путіна, або «Слуги народу» В. Зеленського.

Фактично відбувається ніби «приватизація» неопатримоніальною бюрократією державних, суспільних інститутів, які стають джерелом її приватних прибутків. Ця ситуація тісно пов'язана з лобіюванням інтересів окремих суб'єктів (держав, підприємств, фондів, організацій та ін.); при тому, що таке лобіювання за умов неопатримоніальних режимів не є відкритим, прозорим, процедурно прописаним. А відтак таємні домовленості, закулісні перемовини, інтриги; звідси, зрештою – розширення корупційного простору. Звернемо увагу: Україна всі роки незалежності веде боротьбу з корупцією, в нас на сьогодні створені, діють антикорупційні органи в такій кількості, якої нема в жодній країні світу, а результат їхньої діяльності – майже нульовий («перемагає» саме корупція). Це неприємно, але не дивно, адже корупція перетворюється на стрижневий, ледь не єдиний реальний механізм контактів і зв'язків, що забезпечують функціонування неопатримоніального режиму в країні.

Ще однією особливістю неопатримоніальних комунікацій є широке вживання (причому на всіх соціально-політичних рівнях, в тому числі – й на найвищому) в публічній площині так званої інвективної або обценної лексики*, що навряд чи дозволили б собі західні політики з демократичних країн. До речі, така лексика не є типовою і для лідерів тоталітарних режимів (винятком є відома промова М. Хрущова з погрозами Заходу з трибуни ООН). Чим можна пояснити таку ситуацію? В якості припущення зафіксуємо таке. Гадаємо, справа не в низькому освітньому або загальнокультурному рівні того чи іншого політика, скоріше тут має місце культивування, зайве педалювання притаманного неопатримоніальним режимам

неформального (на відміну від формалізованого, процедурно поміркованого) аспекту публічних комунікацій. Така побудова комунікативного процесу, особливо на міжнародній арені, виглядає не лише вкрай недипломатичною, а взагалі безперспективною для того чи іншого політичного актора.

Якщо ж брати до уваги глобалізаційний/антиглобалізаційний аспект сучасного світового розвитку, то можна виділити ще одну специфічну рису неопатримоніальних політичних комунікацій – їхню здатність, так би мовити, «віддзеркалюватись». Про що йдеться? Справа в тому, що формування й розвиток цілісного глобального інформаційного простору вже неможливе лише за рахунок інформаційних джерел і каналів центру світ-системи; сьогодні до них все частіше долучаються джерела і канали з периферії та напівпериферії, які починають складати свій порядок денний новин. Свого часу Д. Ліллекер навів досить вдалий приклад, пов'язаний з діяльністю незалежного арабського каналу новин «Al-Jazeera» під час війни в Іраку в 2002-2003 роках. Репортажі цього каналу виглядали для світової аудиторії найбільш об'єктивними, внаслідок чого «важлива роль «Al-Jazeera» полягала в тому, що вони встановлювали план новин для новинних каналів США і Великої Британії, двох основних сторін, що брали участь у бойових діях» (Ліллекер 2010: 121).

В якості ще одного приклада «зворотного віддзеркалення» неопатримоніальних комунікацій може бути виділений поточний скандал, пов'язаний з оприлюдненням перемовин між Д. Байденом і П. Порошенком, який має значення не лише для українського політикуму, а й з точки зору майбутніх президентських виборів у США.

Підводячи підсумки, можна зазначити таке. У розглянутому контексті подальші дослідження особливостей неопатримоніальних комунікацій можуть бути реалізовані за рахунок виділення різних моделей неопатримоніальних режимів, аналізу специфіки траєкторій їхнього розвитку в сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

Фисун, А. А. 2006. *Демократія, неопатримоніалізм і глобальні трансформації*: моногр. Харків: Константа.

Шаповаленко, М. В. 2018. «Політико-інституціональні коливання», *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна 34: 36-40.

* Мається на увазі використання таких виразів, які знаходяться на межі або за межею припустимого з точки зору норм поведінки в суспільстві: образ, непристойностей, вульгарностей, нецензурних висловів тощо.

Авксентьева, Т. Г. 2013. *Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст: моногр.* Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Гринь, І.О. 2018. “Мас-медіа та корупція: українські реалії”, *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна 34: 54-58.

Лилликер Д. 2010. *Политическая коммуникация. Ключевые концепты* /пер. с англ. С.И. Остенек. Х.: Гуманитарный центр.

REFERENCES

Fisun A. 2006. *Democracy, Neopatrimonialism and Global Transformations: Monograph*. Kharkiv: Konstanta (in Russian).

Shapovalenko M. 2018. *Politico-institutional fluctuations*, Kharkiv: The Journal of V. N. Karazin Kharkov National University. *Issues of Political Science* 34: 36-40. (in Ukrainian).

Avksentyeva T. 2013. *Politics and power in the information age: the Ukrainian context: monograph*. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina (in Ukrainian).

Gryn I. 2018. “Mass-Media and Corruption: Ukrainian Realities”, *The Journal of V. N. Karazin Kharkov National University. Series: Issues of Political Science* 34: 54-58 (in Ukrainian).

Lilleker D. 2010. *Key concepts in Political Communication* / trans. with English S.I. Ostenek. Kharkiv: Gumanitarnyy tsentr.

DOI: 10.26565/2220-8089-2020-37-07

УДК 316.454.3:32]:004.946]]:316.32

Свідерська Ольга Іванівна

асистент, к. політ. н.,

НУ «Львівська політехніка»,

вулиця Степана Бандери, 12, Львів, 79000

sviderska.olja@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0001-6618-0559>

СИМУЛЯТИВНА КОМПОНЕНТА ВІРТУАЛЬНОЇ МАСОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

Розглядається симулятивна компонента прояву віртуальної політичної поведінки у суспільстві ризику. Визначено, що за допомогою соціальних мереж формується нова реальність, котра виступає дубляжем реального політичного життя сучасного індивіда. Важливим аспектом дослідження є врахування ролі віртуалізації сучасної політичної поведінки у суспільстві, сповненому ризиків як техногенного, так і природного характеру, перенасиченості інформації, підміни фактів та постправди. Увага зосереджується на важливості ролі симулятивної компоненти політичної поведінки цифрового походження у формуванні не тільки її реального прояву, але й у будові політичної свідомості, що залишає відбиток на подальших політичних діях чи активностях сучасного індивіда. Особливо небезпечним уявляється інтеграція цієї компоненти із суспільством ризику, в якому ризики все частіше набувають величезних масштабів, адже маніпулятивні технології, котрими користуються політики чи окремі представники урядів, здійснюють потужний психологічний вплив на свідомість сучасного індивіда. Мова йде не просто про виборця, на котрого постійно стікає купа інформаційного бруду під час передвиборчої маніпуляції, а швидше про звичайного індивіда, котрий у ХХІ столітті настільки просякнутий неправдивою інформацією і її постійним потоком, що йому насправді важко розрізнити правду. Зрештою – індивідам перестала бути потрібною правда як цінність. Доводиться, що віртуалізація політичної поведінки сприяє її симуляції, котра полягає в уявній активній участі у політичному житті країни чи суспільства. Стверджується, що окремим компонентом такої поведінки є схильність людини до ірраціоналізму, низький опір маніпулятивним впливам, з одного боку, та активне використання представниками владних еліт соціальних мереж задля формування відповідного політичного мислення й політичної поведінки – з іншого.

Ключові слова: ризик, суспільство ризику, віртуальна масова політична поведінка, небезпека, постіндустріальне суспільство, цифрові ризики, кібервійська.